

KRUPPA TAMÁS

Velence információs csatornái és portai kapcsolatrendszere a kandiai háború időszakában

Vázlat*

Az alábbiakban Velence sztambuli hírforrásait, ezt kiszolgáló portai kapcsolatrendszerét és az információkat beszerző ügynöki hálózatának működését mutatom be röviden a kandiai háború (1645–1669) időszakában kutatásaim jelenlegi állapota,¹ továbbá a román és olasz szakirodalom legújabb eredményei alapján. A téma azért tarthat számot érdeklődésre, mivel igen keveset tudunk arról, hogy ezek a kapcsolatok, ma használatos kifejezéssel kapcsolati hálók hogyan működtek, hogyan működtették ezeket, illetve kik vettek részt a fenntartásában.

Nem sokkal a kandiai vagy krétai háború kitörése előtt Giovanni Soranzo velencei *bailo* (1642–1650) 1644 őszétől írt jelentéseiben már érzékelhető volt a konfliktus előszele, amely szinte azonnal éreztetta hatását a velencei–oszmán kapcsolatokban. A török hajóhad június 23-án szállt partra Kréta szigetén,² a *bailo* azonban már június 1-jei levelében arról számolt be, hogy az egyik információs csatorna, Buda felől nem jönnek levelek. Bár ezt már korábbi jelentéseiben is felpanaszolta, és a császári rezidens jelentéseiből is tudjuk, hogy a három levelezési útvonal közül ez volt a legmegbízhatatlanabb, mégis a posta akadozó működése minden bizonnyal azt jelezte, hogy a Porta el kívánja zárni hírforrásaitól, jelen esetben a Bécsben rezideáló kollégája, Giovanni Giustinian (1643–1648) jelentéseitől.³ A következő napi híradásában már azt írta, hogy szoros őrizetben tartják, háza börtön: ennek ellenére talált módot arra, hogy az éjszaka folyamán több részletben leveleket csempésszen ki Simon Reniger császári rezidensnek, aki megígérte, hogy továbbítani fogja azokat. Az ő segítségével kapta meg a bécsi velencei követ májusban és júniusban írt jelentéseit.⁴

Soranzo további munkáját állandó megfigyelés és őrizet mellett kellett végezze, ezért még inkább rászorult hírszerzői és kémei segítségére. A hírszerzői munkát, amelybe nemcsak a kémkedés, a belső emberek vagy a szolgaszemélyzet lefizetése, hanem adott esetben gyilkosságok megszervezése is beletartozott, a *bailo* az úgynevezett *confidentéjére* bízta, aki a követség állandóan fizetett alkalmazottja volt. Giovanni Battista Ballarin,⁵ a *bailo* titkára

* A tanulmány a „Hétköznapi és birodalmi politika a Köprülü-restauráció idején” című OTKA K 109070 azonosítószámú projekt keretében készült.

¹ Még nem volt módom átvizsgálni a velencei levéltár Dispacci di Costantinonopoli összes vonatkozó fondját.

² A háborúról összefoglalóan lásd: Eickhoff, Ekkehard: *Velence, Bécs és a törökök*. Budapest, 2010.

³ Archivio di Stato di Venezia (a továbbiakban: ASVe), Senato, Costantinopoli, filza 127, fol. 707r.

⁴ Uo. 370r, 382r.

⁵ [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-ballarino_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-ballarino_(Dizionario-Biografico)) (letöltés: 2016. május 10.); Preto, Paolo: *I servizi segreti di Venezia*. Milano, 1999. 237–238., 253.,

több ízben is adott megbízatást – mai szóhasználatlál élve – célzott likvidálásokra, amelyeket általában mérgezéssel hajtottak végre.⁶ 1655 januárja és márciusa között három veszélyessé váló renegátot likvidáltak ezen a módon. Az akció szervezője egy Locatelli nevű ferences szerzetes volt, az egyik végrehajtója pedig egy Zacuti nevű zsidó renegát. A szerencse forgandóságát mutatja, hogy néhány évvel később, 1659-ben Zacuti testvérét, Giuseppét kellett Ballarinak megmérgeztetnie, mivel egy meg nem kapott rabszolga miatt vádaskodni kezdett a dívánban a velenceiek ellen. A gyilkosságra egy esküvői ebéd adott alkalmat.⁷

A *confidente* alkalmazását az *Inquisitione di Stato* vagy a dózse és a Szenátus feje felett az államot ténylegesen kormányzó *Consiglio dei Dieci* hagyhatta jóvá.⁸ A kandiai háború időszakában ki kell emelnünk a dán származású Giovanni Andrea Scoccardit (eredeti neve Hans Andersen Skovgaard), aki Padovában végzett orvosként, majd a moldvai vajda udvarában kapott állást. Innen rendszeresen szállított híreket nemcsak a velenceieknek, hanem a császári rezidensnek is. Iaşit valamikor 1647–1648-ban hagyta el, tehát éppen akkor, amikor az Isztambulban elszigetelt *bailonak* a legnagyobb szüksége volt a szolgálataira. Ennek ellenére először bizalmatlanul fogadták, mert a veje volt annak a Marc'Antonio Borisi fődragománnak, akit a velenceiek még 1620-ban árulással vádoltak meg, a törökök pedig kivégeztek.⁹

Soranzo helyzetén sokat nem tudott változtatni, mivel a *bailót* 1649 tavaszán börtönbe vetették, ahová Ballarin is követte. Ugyanekkor került börtönbe Giovanni Antonio Grillo fődragomán is, akit rövidesen ki is végeztek, és akinek a fiával, Ambrogioval Scoccardi még Moldvában ismerkedett meg. Ambrogio, aki egy időben Ruxandrának, Vasile Lupu moldvai vajda lányának a jegyese volt, moldvai kapcsolatrendszerén keresztül szintén segítette a velencei diplomáciát, majd miután a jegyessége kútba esett, visszatért szülővárosába, Sztambulba, ahol apja halála után a helyére lépve segítette a velencei követség munkáját.¹⁰

Ballarin titkár munkáját többek közt Giulio Cesare Alberti és Pietro Viarnuoli segítették, akik 1649 áprilisa és júniusa között továbbították a jelentéseket, majd a fentebb említett okok miatt ezt a feladatot Jean de la Haye portai francia követ (1639–1661) vette át, aki 1650 nyaratól egészen 1653 februárjáig küldött, illetve továbbított tudósításokat Velencébe.¹¹

Mindebből láthatjuk, hogy Scoccardi és információs hálózata nélkülözhetlenné vált: ő és ügynökei általában elkerülték a börtönt, szabadon mozoghattak, és megtalálták a módját, hogy információt csempésszenek a börtönbe, illetve a francia követen és a császári rezidensen keresztül kijuttassanak jelentéseket Velencébe.

Scoccardi mellett az *Inquisitori di Stato* és a *Consiglio dei Dieci*, a hírszerzéssel kapcsolatos ügyekben érdekelt két velencei intézmény 1650 novemberében engedélyezte, hogy a dánon kívül rendszeres fizetés mellett az egykori scioi konzult, Balzarinit, és egy általam

351–352. A *confidentét* általában bizalmasként fordítják, ez azonban nem írja le kielégítően sem a szerepüket, sem a tevékenységüket. Ehhez lásd az egyik boszniai oszmán tisztségviselő tanulságos esetének leírását. Madunic, Domagoj: *Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669)*. Korall, 13. évf. (2012) 48. sz. 90–120.

⁶ Luca, Cristian: *Alcuni confidenti del bailaggio veneto di Costantinopoli del seicento*. Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, vol. 5. (2003) 306.

⁷ Luca: *Alcuni confidenti*, 303; Preto: *I servizi segreti di Venezia*, 351–352.

⁸ Luca: *Alcuni confidenti*, 299.

⁹ Luca: *Alcuni confidenti*, 301–302.

¹⁰ Luca: *Alcuni confidenti*, 308.

¹¹ Pedani, Maria Pia: *Elenco degli inviati diplomatici veneziani presso i sovrani ottomani*. *Electronic Journal of Oriental Studies*, vol. 5. (2002) No. 4. 44.

közelebről név szerint nem ismert dragománt, talán Lorenzo Paradát vagy az oszmán Arzenálban alkalmazott renegátot, Checco Morót is alkalmazzák.¹²

Soranzót és Ballarint hosszas huzavona után végül nem sokkal Scoccardi „állományba vétele” után, 1651-ben hazaengedték, így azonban Velence mindenféle hivatalos képviselő nélkül maradt Isztambulban. Ebből az időből a már említett de la Haye francia követ jelentéseiből értesülhettek a portait ügyekről Velencében, illetve a bécsi követüktől, aki a császári rezidensek jelentéseit rendszeresen megszerezte, és azok híreit továbbította. Nem sokkal később Ballarin újabb megbízást kapott: a Velence és a Porta közötti béketárgyalásokra kellett elkísérnie Giovanni Cappellot *ambasciatore* (rendkívüli követ) rangban.¹³ Jóllehet Capello és Ballarin megbízatásukat már az előző évben megkapták, a háborús viszonyok miatt csak 1653 januárjában érkeztek meg az oszmán fővárosba, a hatóságok azonban nem engedték be őket. Ez a helyzet a kandiai háború végéig fennállt, a velencei megbízottak csak Edirnébe, a szultánok nyári rezidenciájába kaptak belépési engedélyt. Ez a város volt Capello székhelye egészen 1654-ig, majd pedig Ballariné is egészen 1666-ban bekövetkezett haláláig. Hazautazásáig 1660-tól nagykancellári rangban vezette a velencei diplomáciai ki- rendeltséget.

Közben Scoccardi 1656-ban meghalt, a helyét pedig Giovanni Mascellini da Pesaro vette át, aki Scoccardi egyetlen lányának, Elenának volt a férje, és talán a legnagyobb karriert futotta be, mivel IV. Mehmed szultán (1648–1687) családjának háziorvosa lett. Hasonlóan a többi, már említett dragománhoz, illetve *confidenté*hez, velencei szolgálata előtt ő is a havasalföldi vajdák udvarában szolgált hosszabb ideig orvosként. De ebben a minőségében sem feledkezett meg Velencéről, és szállította a híreket (ahogy a császári követségnek is).¹⁴

Ballarin más úton is igyekezett megerősíteni portait jelenlétét: Scoccardi halála után egyik ügynökét, Cesare Balbit próbálta bejuttatni az oszmán fővárosba kereskedőnek álcázva, hogy az ott lévő dragománok munkáját segítse, és természetesen híreket szerezzen. Az érintett dragománok közül kettőnek ismerem a nevét: az egyiket Olivierinek, a másikat Lorenzo Paradának hívták.¹⁵ A kereskedők, dragománok mellett a velenceiek valószínűleg igénybe vették a szolgaszemélyzet tagjainak segítségét is, természetesen megfelelő anyagi ellentételezés fejében. Ennek gyakorlatába nyújt betekintést egy érdekes kimutatás, amely Ballarintól kezdve Alvise Molin rendkívüli követ megbízatásáig, 1671-ig – tehát nagyjából a kandiai háború teljes időszakára vonatkozóan, amikor nem működött rendes velencei képviselő az oszmán fővárosban – tekinti át azokat a költségeket, amelyek a dragománok és egyéb szolgaszemélyzet alkalmazásával kapcsolatban merültek fel. A kimutatás szerint az 1654 és 1671 közötti időszakban a dragománok 35 829 zecchinót hiteleztek a velenceieknek, akik a pénzből többek közt a már említett, kivégzett Grillo lányait vagy a többi, velencei szolgálatban álló dragomán, Borisi, illetve Scoccardi *confidente* lányait fizették, illetve szakácsnők, mosónők, takarítónők szolgálatait finanszírozták. Egy másik kimutatás a Köztársaság által a dragománoknak és egyéb javadalmazottaknak ugyanebben az időszakban kifizetett összeget tartalmazza 34 882 zecchino értékben. A különbség tehát mindössze 1000 zecchino. Az utóbbi kimutatásból azt is megtudjuk, hogy nem havonta, hanem három havi

¹² Preto: *I servizi segreti*, 253.

¹³ Eickhoff: *Velence, Bécs és a törökök*, 112–113. Portait relációban az *ambasciatore* rendkívüli követet jelent, mivel a rendes sztambuli követ neve mindig és kizárólag *bailo*.

¹⁴ Luca: *Alcuni confidenti*, 304.

¹⁵ ASVe, Senato, Costantinopoli, filza 144, fol. 173v.

részletekben fizettek nekik, de például a már említett Scoccardi *confidenteként* havi 25 réal fizetést kapott.¹⁶

A továbbiakban röviden felvázolom, hogy a kandiai háború idején a körülmények megváltozása milyen hatással volt a megszokott ügymenetre, illetve le lehet-e vonni valamilyen következtetést a jelentések tartalmát illetően. A velencei követek, éppen úgy, mint a pápai nunciások, heti rendszerességgel írtak, sőt ilyenkor általában nem is csak egy levelet küldtek el. A válaszok, akár Rómából, akár Velencéből szintén heti rendszerességgel érkeztek. A követek sokszor mellékeltek az általuk megszerzett dokumentumokat. Ha a velencei levéltár portai jelentéseket őrző Costantinopoli fond alapján megállapítható, látható, hogy a kandiai háború kitörése után ezeknek a mellékleteknek a száma radikálisan csökkent. Ennek az egyik oka az lehet, hogy a Köztársaság információs hálózata a *confidenték* és az általuk fizetett kémek munkája ellenére már nem működött olyan jól, mint korábban. Az információ-áramlás azonban bizonyosan nem szakadt meg, hiszen Ballarin titkári, majd nagykancellári rangban Edirnéből folyamatosan, mondhatni, a korábbi rendszerességgel küldte jelentéseit Velencébe. Tevékenységét megkönnyítette, hogy viszonylag szabadon mozoghatott, amit természetesen ki is használt. Ugyanerre az időszakra vonatkozóan a császári rezidenseknek a bécsi Turcica anyagban őrzött jelentései mellett nagyszámú mellékletet, portai jelentést, beszámolót találunk főleg olasz és latin, kisebb részben német nyelven. Vagyis ezek az iratok a Habsburg-rezidensekhez eljutottak, Ballarinhoz azonban nem, ezért aztán továbbítani sem tudta őket. Egyelőre nem tudok kielégítő magyarázatot adni erre a jelenségre.

Ami a postát illeti, egyszerre több példányban, különböző személyekkel és különböző utakon igyekeztek eljuttatni a jelentéseket a címzettekhez. A mi esetünkben Velence irányába alapvetően három útvonal létezett, de ezt használták a császári rezidensek is: az egyik Dalmácián, a másik a Magyar Királyságon (Budán) át, a harmadik pedig az erdélyi fejedelemségen keresztül vezetett. Mint ahogy fentebb már utaltam rá, a legbizonytalanabb a Budán keresztül működő postai útvonal volt, a törökök ezt tudták a leginkább akadályozni, mert ez egészen sokáig oszmán területen át vezetett, ráadásul szárazföldön.

A fontosabbik útvonal a dalmáciai volt, amelynek központjaként Ragusa szolgált.¹⁷ A város viszonylagos függetlenséget élvezett a Portának fizetett éves adóért cserébe. De már a 15. században a velenceiek információs központnak használták, ez a szerepe pedig különösen felértékelődött az 1570–1573 közötti ciprusi háború idején. A velencei titkos szolgálatról monográfiát író Paolo Preto szerint a kandiai háború időszakában tulajdonképpen az 1570–1573-as „protokoll” lépett érvénybe, azaz míg Sztambulba kémeket küldtek, addig az oszmán fővárosból áramlani kezdtek a kereskedők jelentései. A kémtevékenység és a jelentések továbbításának irányító központja Ragusa volt, ahol a bennünket érdeklő időszakban két velencei ügynök, Francesco és Vincenzo Bolizza bejuttatták megbízottaikat a város szenátusába, és kémeket rekrutáltak az oszmán fővárosba. A raguzai kapcsolat fontosságát jelzi, hogy Ballarinak is volt egy raguzai dragománja, akin keresztül híreket tudott hazaküldeni. A hálózat működésének hatékonyságát mutatja, hogy a törökök hiába tiltották az üzenetek továbbítását, hiába ölték meg a futárokat, nem sikerült elzárniuk az utat az információk áramlása előtt, a kezükbe került jelentéseket pedig képtelenek voltak desifrizálni.¹⁸

¹⁶ ASVe, Senato, Costantinopoli, filza 156, fol. 120rv., 291v–292r.

¹⁷ Kunčević, Lovro: *Janus-arcú szuverenitás. A kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza*. Korall, 13. évf. (2012) 48. sz. 5–32.

¹⁸ Preto: *I servizi segreti*, 251–253.

Kutatásaim szempontjából a fontosabbik az erdélyi útvonal, amiről viszont jelenleg jóval kevesebbet tudunk, mivel nem ismerjük sem a futárok, sem pedig a kéknek nevét. Ennek feltehetően az lehet az oka, hogy Velence ebben az irányban nem épített ki olyan információs hálózatot, mint Raguzá felé, hanem két vajdaságban a meglévő kapcsolatrendszerét használta fel az információk továbbítására. Ezt könnyen megtehetette, hiszen – mint láttuk – a velencei szolgálatban álló *confidenték* korábban moldvai, illetve havasalföldi szolgálatban álltak. Ezt bizonyítja az is, hogy az információs hálózat mellett nemzetközi diplomáciai téren is szoros együttműködés alakult ki a Velencei Köztársaság és II. Rákóczi György (1648–1660) között román közvetítéssel, különösen szerencsétlen lengyelországi hadjárata után.

A vesztés hadjáratot követően a fejedelem kétségbeesetten próbált segítséget szerezni, és szakítva korábbi külpolitikai vonalvezetésével, a katolikus hatalmakhoz, a Pápasághoz és a Velencei Köztársasághoz fordult. Ez mutatkozott meg azokban a diplomáciai akciókban is, amelyek keretében a fejedelem III. Radu Mihnea havasalföldi vajdával (1658–1659) együtt követségeket küldött Rómába és Velencébe.¹⁹ A feladat végrehajtására boszniai ferencesek segítségét vették igénybe, akik nagyon jól beépültek a balkáni és a magyarországi hódoltsági társadalomba, és nemcsak misszióikat működtették a raguzai kereskedők támogatásával, hanem rajtuk keresztül könnyen és gyorsan el tudták juttatni leveleiket Rómába. Igen erős pozícióik voltak a két román vajdaságban, erdélyi központjuk pedig a Székelyföldön volt, a csíksomlyói kolostor, ahol egyébként jóval kevesebben voltak a boszniaiak. Az egyházi személyek és a kereskedők szerepe az információ megszerzésében és továbbításában azért volt nagyon fontos, mivel ők szabadon mozoghattak nemcsak az Oszmán Birodalmon belül, hanem azon kívül is.²⁰ Velence korán felfigyelt a ferencesekben rejlő lehetőségekre; Ballarin például nagy hasznát vette a fentebb már emlegetett Giovanni Locatelli, a sztambuli Szűz Mária konvent gvardiánja szolgálatának, aki nemcsak velencei titkos ügynök volt, hanem még a mérgezés specialistája is.

A Köztársaság bécsi követén keresztül is megpróbált újabb hírcsatornát kiépíteni az erdélyi fejedelemség felé. Egy Carlo Vasis nevű ferencset küldtek volna Erdélybe, aki feltehetően *corrispondenteként*²¹ küldte volna tudósításait Bécsen keresztül Velencébe, és való-

¹⁹ Ennek gazdag dokumentációját lásd: Cioranescu, Alexander (ed.): *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658–1659)*. București, 1934.

²⁰ A boszniai ferencesek, illetve Raguzá szerepéről összefoglalóan lásd: Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*. (Humanizmus és reformáció 26.) Budapest, 2002. passim.

²¹ Itt szeretném megjegyezni, hogy a *corrispondente* szakirodalomban rögzült „levelező”-ként való magyarítását meglehetősen problematikusnak tartom. A *corrispondente*, legyen bármilyen követtség alkalmazottja is, nem egy foglalkozást, hanem egy tevékenységet, vagy ha úgy tetszik, modern kifejezéssel élve alkalmazást jelentett. Fő feladata nem a levelezés volt – a 17. században ugyan milyen más módon tartották volna a kapcsolatot? –, hanem a hírek beszerzése, megírása és továbbítása. Tehát ebből a szempontból a *corrispondente* egyébként figyelmen kívül hagyott második jelentése, ha már ragaszkodunk a szótárhoz, a tudósító, (a mai olaszban a külföldre akkreditált, foglalkozásukra nézve újságírókat ezzel a szóval illetik) pontosabb lenne. A *corrispondente* tehát igen szerteágazó tevékenységet ír le, amelynek úzóje lehetett világi vagy egyházi személy, nemes, polgár, katona stb., teljesen függetlenül attól, hogy milyen társadalmi rangban állt, vagy mi volt egyébként a foglalkozása. A *corrispondentéhez* hasonlóan a fentebb említett *confidente* is bizalmi állás volt (a *corrispondenténél* még inkább), és ugyanúgy nem foglalkozásnak, hanem tevékenységnek minősül. Éppen ezért szerencsésebbnek érezném, ha a *confidentéhez* hasonlóan, éppen a feladatkör nehéz körülhatárolhatósága miatt, nem fordítanánk le, hanem meghagynánk az eredeti formát.

színűleg ő lett volna az összekötő a Portán és a román vajdaságokban működő velencei ügynökök között. Ily módon pedig létrejött volna egy olyan hírhálózat, amely hatalmas körként fogta volna át a dél- és kelet-közép-európai térséget, a kezdő és a végpontja is Velence lett volna. Vasis missziója azonban nem valósult meg, nem egészen világos, hogy miért nem tudott Erdélybe bejutni.²²

A Velencei Köztársaság tehát elsőrangú hírszerző szolgálatot tartott fenn a tárgyaló időszakban, amelyhez hasonlóan elsőrangú postaszolgálat is tartozott. Bár a huszonnégy évig tartó, egyenlőtlen feltételekkel vívott háborút a törökök megnyerték, az információs háborúban Velencének olykor sikerült riválisa fölé kerekednie.

TAMÁS KRUPPA

The information channels of Venice and its connections with the Porte during the War of Candia

The outbreak of the Cretan War had an immediate effect on the Venetian-Ottoman relations. The Venetian embassy was closed, and diplomatic relations were maintained at a lower level through occasional missions as well as secretaries acting as envoys. For a long time, Giovanni Battista Ballarin occupied this post, whose task was to continue collecting news and forwarding them to Venice. In this job, he received a lot of help from the ambassadors of other powers, especially that of the emperor and the French monarch, while his “confidante” also played a key role as he was tasked not only with gathering intelligence but also with the liquidation of persons, often former informants, who had become troublesome. Yet, such actions required the approval of the organizations of the Venetian state, namely that of the Inquisitione di Stato and the Consiglio dei Dieci. The most important route through which the news traveled went along the Dalmatian coastline, with Ragusa being in its center. We also know of other routes, one passing through Buda and another one through Transylvania. An interesting and so far not completely known piece of information related to this is that the Republic made an attempt to construct an information highway passing through Transylvania and Vienna, but ultimately failed to realize this project.

²² ASVe Senato, Costantinopoli, filza 112, fol. 218v., 270v., 284r., 294r., 315r., 325r., 389r-391r.; filza 113, fol. 49rv., 72r., 239v-240r., 374v. Vasis tevékenységéről lásd: Tóth, István György (ed.): *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania III (1572-1717)*. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2005. 2230-2233.